RAVON

schubben & slijm

RAVON nieuwsbrief voor en door vrijwilligers | nummer 40 | juli 2019

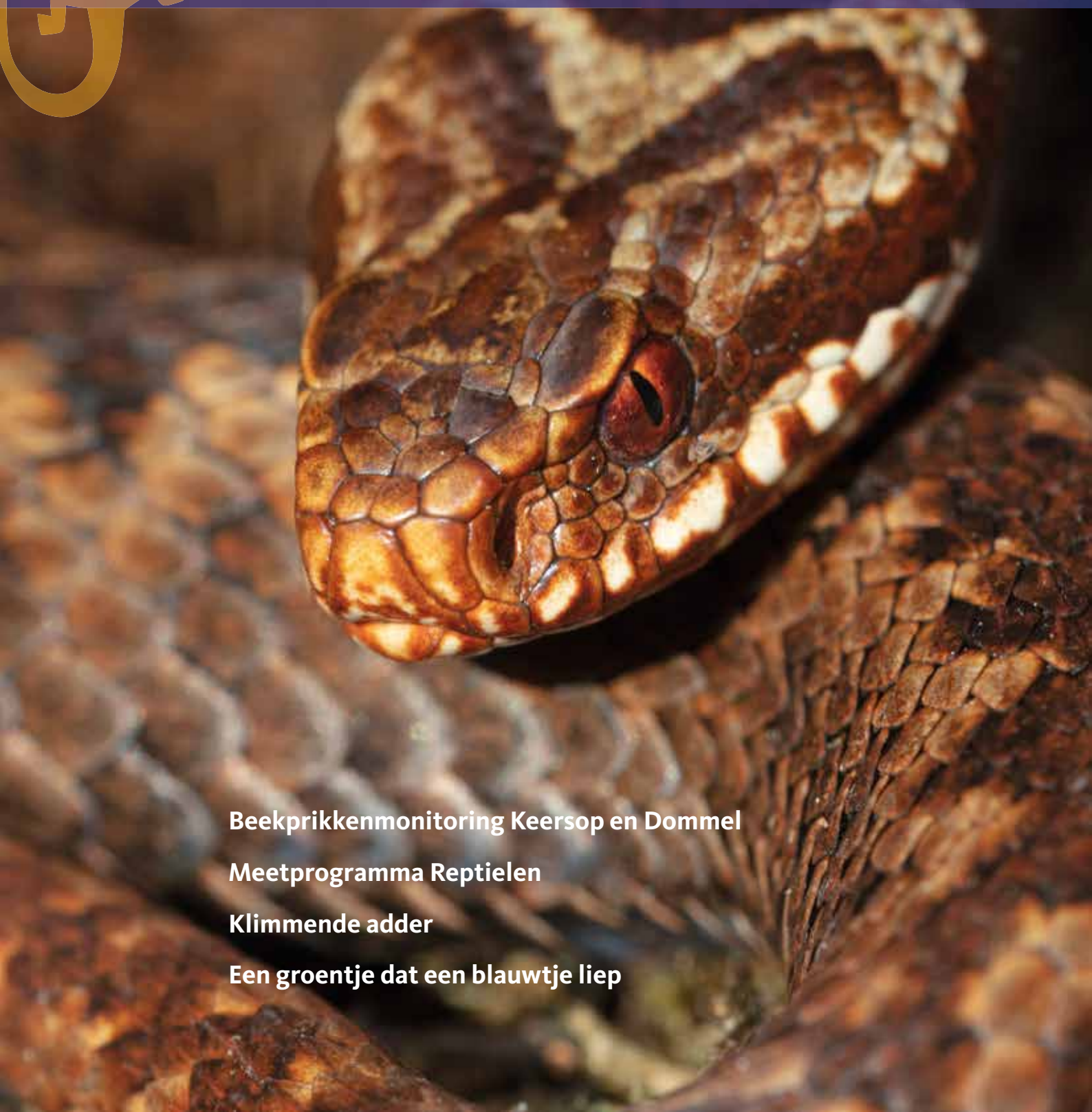

Beekprikkenmonitoring Keersop en Dommel

Meetprogramma Reptielen

Klimmende adder

Een groentje dat een blauwtje liep

colofon

Schubben & Slijm is de nieuwsbrief van Stichting RAVON en wordt uitgegeven door de vier grote vrijwilligersprojecten: Verspreidingsonderzoek Reptielen en Amfibieën en de Meetprogramma's Amfibieën, Reptielen en Zoetwatervissen. Schubben & Slijm wordt 4 keer per jaar verspreid aan alle waarnemers en monitoorders van RAVON.

ISSN (print): 1878-8343
ISSN (digitaal): 1878-8351

Stichting RAVON
Postbus 1413
6501 BK Nijmegen
www.ravon.nl
024-7410600 (Nijmegen)
020-5257331 (Amsterdam)

Aanmelden
Ga naar **www.ravon.nl/nieuwsbrief** om u aan te melden voor de digitale editie van Schubben & Slijm.
Stuur een mail naar **kantoor@ravon.nl** om u aan te melden voor de print editie.

Adreswijzigingen
kunt u doorgeven aan **kantoor@ravon.nl**

Foto omslag:
Adder (Jelger Herder)

Redactie:
Edo Goverse (NEM Meetprogramma Amfibieën)
Ingo Janssen (NEM Meetprogramma Reptielen)
Jan Kranenbarg (NEM Meetprogramma Zoetwatervissen)
Jelger Herder (NEM VO Reptielen en Amfibieën)
Kris Joosten
Kopij kunt u sturen naar k.joosten@ravon.nl

Aan deze nieuwsbrief werkten verder mee:
Aaf Verkade, Annemarieke Spitzen
Arnold van Rijsewijk, Arthur de Bruin
Dick Klees, Dirk Bauwens
Etje Hendrikx, Glenn Lelieveld
Frank Verhagen
Harry van Diepen
Ingrid den Boer
Jeanette den Herder
Jenneke Kamphuis
Kas van den Hofstad
Katja Claus
Karel Leeftink
Kees Musters
Kees de Kort
Leo Linnartz
Leonie Tijsma
Maarten Gilbert, Marnix de Zeeuw,
Marita Flikkema,
Mark Groen, Martijn Schiphouwer,
Naomi Lambrikx
Pascal Losekoot
Rémon ter Harmsel, Rob van Westrienen,
Romeo Neuteboom Spijker
Sanne Ploegaert, Stephan Sneijder
Sonja Schmidt
Tariq Stark, Thomas Kroon
Ton Witsiers
Wim Bosch

Vormgeving - layout:
Pleun van der Linde Publish Impuls - Cross Media Solutions

Druk: Ten Brink

MIX
Papier van verantwoorde herkomst
FSC® C004472
www.fsc.org

Deze nieuwsbrief is mede mogelijk gemaakt door:
Centraal Bureau voor de Statistiek, Universiteit van Amsterdam, RAVON

inhoud

3 Red Onze Paling
4 Ringslangbroeihoop opgezet bij Kasteel Vaalsbroek
4 RAVON-schepnet als hangmat
5 Donaties voor de (vuur)salamanders
5 Douchende salamander
6 Beekprikken monitoren in de Keersop en de Dommel
7 Boombeekprik
8 Vlaamse adders doorstaan het warme en zonnige 2018
10 Zwarte adders
10 Kattendijkse muurhagedissen
11 Zandhagedissen gespot ondanks heidebrand
12 Resultaten Meetprogramma Reptielen 2018
16 Grote modderkruipers zonder zweetdruppels
17 Knakvissen
17 Klimmende adder
17 Tekenbestrijding
18 De Groene Grens
19 Zuiderzeekrabje in haven Leiden
20 In Memoriam Thea Spruijt
21 Een groentje liep een blauwtje
21 Late voortplanting gewone pad
22 Herkenning van wolvensporen
23 Uit de validatiefabriek - Schijn bedriegt!
24 In the spotlight - Early Warning System ziektes en verwondingen

06

12

17

21

Red Onze Paling

Het is alweer enkele maanden geleden dat wij verrast werden door de Postcode Loterij met een cheque van 2 miljoen voor het plan 'Red Onze Paling'. Nog steeds is het amper te bevatten hoe bijzonder deze gebeurtenis is. Sinds de uitreiking hebben we niet stil gezeten. Vooral niet omdat we natuurlijk middenin het veldseizoen zitten en er ook zoveel andere mooie dingen plaatsvinden op het vlak van reptielen, amfibieën en vissen. Voor Red Onze Paling hebben we samen met onze partner Good Fish Foundation alle ambities en ideeën doorgenomen die we de komende jaren willen realiseren. We hebben dit op 18 april in Amsterdam toegelicht bij de Postcode Loterij.

Binnen RAVON hebben we een team samengesteld waarmee we alle deelprojecten, gewenste resultaten en een planning concreet hebben gemaakt voor de komende drie jaar. Dit jaar willen we extra werk gaan maken van de uitkomsten uit de monitoringsprojecten Samen voor de Aal en Trekvismonitoring Noordzeekanaal en omstreken. In dat kader kunnen we nu ook iets meer terugdoen voor alle vrijwilligers die zich al jarenlang inzetten om de gegevens te verzamelen. Daarnaast gaan we de 'Gouden Aal Bokaal' uitreiken aan de waterbeheerder die het meest 'aalvriendelijk' is, dat wordt een hele happening. We zijn al gestart met het programma om de komende jaren zo veel mogelijk vispassages te evalueren in een 'Passagecheck', om vispassages in de toekomst nog beter te maken. Goed nieuws dus voor de aal! Voor de stropers is er minder leuk nieuws, die gaan we de komende jaren aanpakken en opsporen. Hoe we dat doen en wat we nog meer gaan doen? Dat horen jullie de volgende keer.

Martijn Schiphouwer, Sanne Ploegaert, Mark Groen en Rob van Westrienen

Parende ringslangen. (Foto: Frank Verhagen)

Ringslangbroeihoop opgezet bij Kasteel Vaalsbroek

In het Natuurhistorisch Maandblad is in maart een artikel verschenen met als titel '*Is Limburg klaar voor de ringslang?*'. Want de ringslang duikt in Limburg steeds vaker op bij onze landsgrenzen. Zo zag Frank Verhagen op 31 maart in het Malensbosch bij Vaals 2 adulte parende ringslangen, zie foto.
In het weekend van 13 en 14 april is met vrijwilligers een broeihoop opgezet bij Kasteel Vaalsbroek in de hoop de Duitse, danwel Belgische ringslangdames te verleiden hun eieren aan onze kant van de grens te komen afzetten. Wie weet duikt de ringslangvrouw uit het Malenbosch hier wel op.
Bij de broeihoop is een mooi infobord geplaatst voor belangstellende passanten, zie foto.

Ingo Janssen & Naomi Lambrikx

Broeihoop met infobord, Kasteel Vaalsbroek. (Foto: Naomi Lambrikx)

RAVON-schepnet als hangmat

Dat vogels creatief zijn in het bouwen van hun nesten is bekend. Zo had een merel zijn nest gebouwd in een RAVON-schepnet, dat zodoende dienst deed als hangmat. Begin april werd het merelnest door drie eksters leeggeroofd. Maar daardoor kon de eigenaar van het RAVON-schepnet wel weer wat poelen gaan bemonsteren...

Arnold van Rijsewijk

Donaties voor de (vuur)salamanders

Tot nu toe hebben wij via Stichting GeefGratis dankzij 208 donaties in totaal € 6.147,89 ontvangen, en deze donaties worden ingezet voor het behoud van (vuur)salamanders in Nederland door onderzoek en bescherming.
Meer info: **www.SOSsalamander.nl**

Een aantal donaties willen we graag even in het zonnetje zetten. Zo heeft Doede van 11 jaar op 7 oktober 2018 maar liefst € 23,- kunnen doneren door koekjes te bakken en te verkopen.
Op 7 december 2018 doneerde C. van Harten € 500,-. Zij had een paar jaar geleden de vuursalamanders Bobo en Imra geadopteerd die nu in GaiaZoo verblijven. Ze doneert omdat het lot van de (vuur)salamander haar nog steeds aan het hart gaat en ze de onderzoeken graag volgt.
Veel donaties zijn anomiem, zoals de donatie van € 100,- die wij op 15 april jl. voor de bescherming van de vuursalamanders mochten ontvangen.

Alle donateurs hartelijk dank!

Kris Joosten

(Foto: Jelger Herder)

SOS SALAMANDER

Douchende salamander

De Vergeten Tuin is een stukje (1.800 m²) stadsnatuur midden in Eindhoven. De tuin herbergt een flinke populatie Alpenwater- en Vinpootsalamanders. Sinds het najaar van 2018 hebben we een systeem aangelegd om de vijvers in de tuin te vullen met regenwater van het dak van een fabriekje in de straat. Het hemelwater stroomt via een buizenstelsel in de helofytenvijver en als die vol genoeg is stroomt het water over in 'De Grote Vijver'. Dinsdag 28 mei regende het weer eens sinds lange tijd. Bij een bezoekje aan de tuin zag ik deze salamander. Zij (vrouwtje Alpenwater?) staat als het ware te douchen onder de overloop van de ene naar de andere vijver. Ze bleef er heerlijk lang staan terwijl het water over haar heen stroomde.

Kees de Kort

Beekprikken monitoren in de Keersop en de Dommel

Amfibieën & prikken

De "waterwerkgroep" van het IVN Veldhoven-Eindhoven-Vessem is al jaren actief in het dal van de Dommel en rond Veldhoven met het inventariseren van poelen op de aanwezigheid van amfibieën. In oktober 2018 zijn we op verzoek van RAVON ook vissen, en met name de larven van beekprik, gaan monitoren in de Keersop en de Dommel.

Bijzonder dier

De beekprik (*Lampetra planeri)* is een bijzonder dier en streng beschermd (Habitat Richtlijn- bijlage II), in Nederland staat hij als bedreigd op de Rode Lijst vissen. De soort komt hoofdzakelijk in de bovenlopen van natuurlijke beken voor. Eigenlijk is de kaakloze beekprik geen echte vis en behoort tot de familie van de rondbekken.

Waterwerkgroepleden in actie. (Foto: Etje Hendrikx)

Het grootste deel van zijn leven is de prik, die tot 19 cm lang wordt, een blinde larve en heeft dan geen mondschijf en ogen. Ze lijken een beetje op een licht grijs-bruine regenworm maar als je goed kijkt zie je een vin die over de rug loopt tot en met de staart. Eenmaal uit het ei laten de larven zich met de stroom meevoeren naar detritusbanken en slibbodems waar ze zich ingraven en leven van detritus (=zwevende organische deeltjes) en kleine organismen die uit het water gefilterd worden. Hier leven ze tot 7 jaar in de beekbodem waarna ze vanaf het eind van de zomer metamorfoseren tot volwassen prikken. Ze krijgen een mondschijf en ogen, verliezen hun darmkanaal en stoppen met eten. Tussen februari en mei (als het water zo'n 9°C is) wordt er gepaaid. Ze trekken hiervoor stroomopwaarts op zoek naar een grindbedding in een snelstromend deel van de beek. Hier wordt een nestkuiltje van kleine steentjes gebouwd, welke met de mondschijf versleept en neergelegd worden. Het vrouwtje zuigt zich vast aan een steentje en vervolgens omstrengelt het mannetje haar, waarna de eitjes in het nestje worden afgezet en bevrucht. Na de paai sterven de prikken.

Pionieren

De beekprikken worden gemonitord met de zogenaamde prikkencilinder. Omdat we de eerste groep zijn die hier structureel mee gaat monitoren is het nog een beetje pionieren. We begonnen met een lezing door Martijn Schiphouwer van het RAVON-kantoor in Nijmegen over prikken en de te volgen

Beekpriklarven in cuvet. (Foto: Etje Hendrikx)

Beekprik(larven) zoeken in de modder. (Foto: Sonja Schmidt)

methode. Daarna zijn we het geleerde in de praktijk gaan brengen. Inmiddels hebben we vijf van de zes aangewezen locaties gemonitord en beginnen er handigheid in te krijgen hoe je dit het beste doet.

Het monitoren doen we door over 100 meter om de 5 meter in de beek een speciekuip zonder bodem in de grond te duwen en de bovenste laag grond of slib los te maken en er uit te scheppen met een stevig schepnet. De grond gooien we in een platte bak om te controleren op larven die we verzamelen in een emmertje. Dan gaan ze naar de mensen op de wal die ze in een cuvet doen, meten en de aantallen noteren. Na afloop gaan de gevonden larven en de grond op dezelfde plek als waar er geschept is weer terug de beek in.

Doordat we met waadpakken door de beek lopen zie je die weer eens op een heel andere manier dan wanneer je er langs wandelt. Wel is het verstandig je warm aan te kleden want je staat al snel 2 uur in het stromende water. Niet iedereen staat in het water, op de oever staat de een meet- en schrijfploeg. Zij zetten de punten uit waar geschept gaat worden en noteren de lengtes van de larven en kijken goed of er niet stiekem een volwassen prik bij zit die al oogjes heeft. De adulte prikken worden net als de bijvangsten (driedoornige en tiendoornige stekelbaarsjes en bermpjes) ook genoteerd,. Het aantal priklarven en hun lengte geeft informatie hoe het met de beekprikpopulatie gesteld is. We hopen hiermee in de toekomst nog veel te leren over deze aparte vis.

Sonja Schmidt

Boombeekprik

Allergie informatie: deze tekst kan sporen van vis bevatten!

"*Moet je dit nou zien! Dit is te bizar.*" Tijdens een visbemonstering voor Waterschap Vallei en Veluwe stonden we ineens op een plaats delict. Op een overhangende tak boven de Grift, lag een dode volwassen Beekprik. De hersens waren op brute wijze ingeslagen met een stomp voorwerp.

De plek, het seizoen en de verwondingen: de IJsvogel is onze hoofdverdachte. De paaiende beekprikken letten nergens op en zijn super kwetsbaar voor verstoring en predatie. Door te paaien op ondiepe grindbeddingen zijn ze veilig voor roofvissen....maar niet voor rivierkreeften, onderwaterfotografen of ijsvogels.

Kas van den Hofstad
Viswerkgroep De Prik, www.ravon.nl/deprik

(Foto's: Romeo Neuteboom Spijker)

Vlaamse adders doorstaan het warme en zonnige 2018

De zomer van 2018 was warm, droog en duurde erg lang. Dat ging zowel in Vlaanderen als Nederland gepaard met een opmerkelijke afname van het aantal waarnemingen van de adder. Onderzoekers vreesden dat de uitzonderlijke weersomstandigheden een nadelig effect hadden op de conditie en overleving van de dieren. Ze keken dan ook met meer dan gewone belangstelling uit naar het voorjaar van 2019, wanneer de adders ontwaken uit hun winterslaap. Dan zou duidelijk worden of er minder adders overleefden dan in andere jaren. Om de vinger strak aan de pols te houden, geven we hier een eerste overzicht van de nieuwe waarnemingen.

De zomer van 2018 was de droogste en zonnigste sinds het begin van de meteorologische metingen in 1833. Optimale omstandigheden voor adders en andere ectotherme dieren, zou je denken. Ze gebruiken immers zonnewarmte om hun lichaamstemperatuur op een comfortabele 32 - 35 °C te krijgen. Bij langdurige en aanhoudende zonneschijn hebben "zonnende" adders slechts korte tijd nodig om op te warmen. Daarna verdwijnen ze tussen en onder de vegetatie, of zelfs onder de grond, waar ze veel moeilijker zijn waar te nemen. Het is dus op zich niet zo verwonderlijk dat er tijdens de zomer van 2018 minder adders gezien werden. Wat de adderonderzoekers evenwel verontrustte, was het geringe aantal waarnemingen tijdens het najaar van 2018, toen de weersomstandigheden heel wat gunstiger waren. Kan de aanhoudende droogte en warmte oorzaak zijn van een verhoogde sterfte? Ja, want adders zijn erg gevoelig voor extreme warmte. Wanneer hun lichaamstemperatuur boven circa 40 °C stijgt, verliezen ze hun lichaamscoördinatie en moeten ze een koele plek opzoeken, anders sterven ze door oververhitting. Indien deze omstandigheden aanhouden, kan dat leiden tot een verminderde voedselopname, een verzwakte conditie en een verhoogde sterfte. Pas in 2019 zou duidelijk worden of dit scenario realiteit werd.

Ondertussen zijn de adders al ruim twee maanden (feb-apr) actief in 2019 en kunnen we de eerste resultaten geven. Alle gegevens werden verzameld in het militaire domein "het Groot Schietveld" (Wuustwezel, Brecht; prov. Antwerpen, België), vindplaats van een van de grootste West-Europese adderpopulaties, die al sinds 2000 intensief onderzocht wordt. Op 17 februari, bij een opstoot van zonnig en warm lenteweer, ontwaakte de eerste adderman uit de winterslaap. Dat was een erg vroege datum, de vroegste die we ooit vaststelden. De eerste addervrouw vonden we op 23 februari, maar dat was een eenzame vroege ontwaakster, pas vanaf 24 maart volgden andere vrouwen. Vanaf 17 februari en tot 20 april verzamelden we 330 gegevens, van 205 verschillende adulte mannen, 30 adulte vrouwen en 14 onvolwassen adders (omdat de vrouwen en de jongere dieren later actief worden, zijn hun aantallen tijdens het voorjaar steeds laag). Vergelijking met voorgaande jaren, waarbij we rekening houden met de zoektijd (aantal uren veldwerk), toont dat er bij geen van de drie groepen adders in

Adderhabitat in het Groot Schietveld met verdorde struikheide ten gevolge van de droogte en warmte tijdens 2018. Ondanks de zichtbare schade aan de vegetatie, werd geen negatief effect op de adderpopulatie vastgesteld. (Foto: Dirk Bauwens)

2019 minder dieren werden waargenomen dan in voorgaande jaren (Figuur 1). Dat is al een eerste bemoedigende vaststelling, maar sluit niet uit dat er een verhoogde sterfte was in 2018.

Voor de adulte mannen kunnen we een voorlopige schatting maken van de overlevingskansen in de periode 2018-19, en vergelijken met voorgaande jaren. Daartoe kijken we naar de dieren gevangen in een bepaald jaar en berekenen we welk percentage daarvan hervangen werd tijdens het daaropvolgende voorjaar (tot 20 april). Omdat niet alle overlevende dieren gevangen worden in het voorjaar, onderschat deze procedure de werkelijke overleving, maar levert wel waarden die direct vergelijkbaar zijn tussen jaren. Zo'n 39% van de in 2018 aanwezige adulte addermannen overleefde tot het voorjaar van 2019. Dat percentage ligt zeker niet lager dan tijdens andere jaren (Figuur 2) en toont dat er geen aanwijzingen zijn voor een verhoogde sterfte bij de addermannen tijdens de warme zomer van 2018 (en de daarop volgende winter).

We berekenden ook de conditie (de verhouding tussen gewicht en lichaamslengte, iets als de BMI bij mensen) van de adders na het beëindigen van de winterslaap. De conditie weerspiegelt vooral de hoeveelheid voedsel die verorberd werd tijdens de voorgaande zomermaanden. Bij zowel de adulte mannen als vrouwen was de gemiddelde conditie in 2019 zeker niet lager dan in andere jaren. Klap op de vuurpijl was wel dat meerdere van de pas ontwaakte vrouwen reeds eieren in de eileiders had. Dat hadden we nog nooit zo vroeg op het jaar vastgesteld. Aangezien de eisprong pas plaatsvindt wanneer het vrouwtje over voldoende vetreserves beschikt, die ze tijdens de voorgaande zomer heeft opgebouwd, wijst dat op een meer dan voldoende voedselopname tijdens de zomer van 2018.

In 't kort: op basis van de voorlopige, maar toch wel talrijke gegevens verzameld tijdens het voorjaar van 2019, vinden we geen enkele aanwijzing voor directe negatieve effecten op de aantallen dieren, overlevingskansen en lichaamsconditie van de adders. Ondanks de langdurende droogte en warmte tijdens 2018. Onze toch wel wat sombere voortuitzichten waren dus ongegrond. Dat is erg heuglijk nieuws, vooral omdat we in de nabije toekomst nog meer van dergelijke zomers mogen verwachten. De adders zijn dus in staat het hoofd te bieden aan uitzonderlijk warm weer, althans wanneer ze kunnen beschikken over voldoende koele schuilplaatsen, met een voldoende groot voedselaanbod.

Dirk Bauwens & Katja Claus

Figuur 1

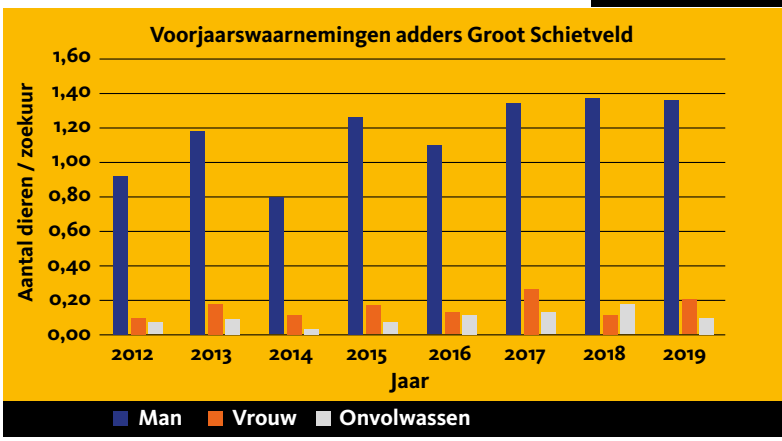

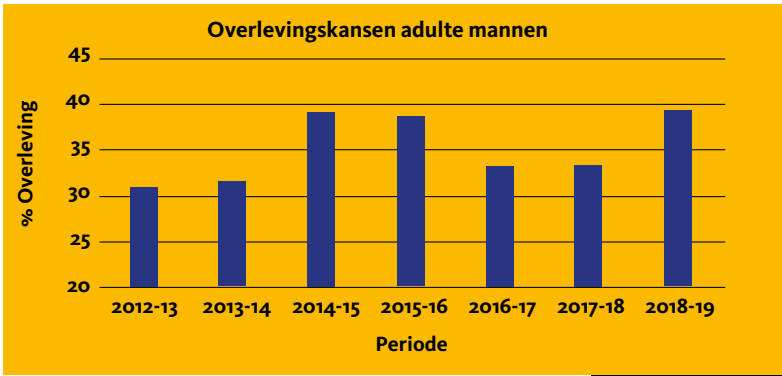

Figuur 2

Zwarte adders

In Nederland zijn 53 waarnemingen bekend van zwarte adders uit de periode 1995-2006 (gegevens Werkgroep Adderonderzoek Nederland). Deze waarnemingen komen vooral uit de provincie Drenthe (50 exemplaren). Zwarte adders worden in Europa voornamelijk aangetroffen op grotere hoogte (>500 m) en in de noordelijkste gedeelten van het verspreidingsgebied. Er is een verband tussen melanisme en klimaatfactoren. Drenthe ligt aan de ondergrens van het zogenoemde 'boreale' gebied. Deze klimaatgordel kenmerkt zich door lagere temperaturen en een daaraan aangepaste flora en fauna. Dat is de belangrijkste verklaring waarom er in Nederland vrijwel geen zwarte adders worden aangetroffen zuidelijker dan Drenthe.

Maar ook dit jaar zijn er weer zwarte adders gezien en gemeld in Drenthe. Zo zag Wim Bosch op zondag 21 april een zwarte adder van cira 70 cm lang vlakbij de Gasterendse Duinen, en kon er een mooie foto van maken. Blijf zwarte adders aan RAVON doorgeven!

Zwarte adder waargenomen vlakbij de Gasterendse Duinen. (Foto: Wim Bosch)

Kattendijkse muurhagedissen

Naar aanleiding van onze oproep in Schubben & Slijm nr. 38 (dec 2018) om muurhagedissen op afwijkende (uitzet)locaties te melden ontvingen wij bericht van Kees Musters dat ze ook in Kattendijke (Zeeland, vlak bij Goes) zijn opgedoken. Op 19 april telde hij zeker 11 verschillende muurhagedissen, zowel adult als jongen van vorig jaar, dus er is ook sprake van voortplanting. Hij stuurde een paar bewijsplaatjes mee, zie foto's. Ook kon hij ons melden dat Thom de Bruijn deze muurhagedissen twee jaar geleden al had gezien (en gemeld?). Mensen uit het dorp zeggen dat ze er al zeker 10 jaar zitten.

De locatie te Kattendijke (Zeeland) waar muurhagedissen zijn aangetroffen. (Foto's: Kees Musters)

Meerdere hectares verbrand bij flinke natuurbrand op Soester Duinen

Foto: Kennisnieuws

SOESTDUINEN - De brandweer heeft vanmiddag lang moeten blussen bij de Soester Duinen, waar een flinke natuurbrand was uitgebroken. Inmiddels is het een brand meester gegeven, maar 3 tot 4 hectare bos is verbrand.

Het vuur werd rond 13.00 uur ontdekt door viegtuig Charly. Dit werd mogelijk ingezet omdat het erg droog en daarom de kans op natuurbranden hoog is.

Het gebied in de buurt van de Maarschalkerweg was lastig te bereiken. De brandweer heeft opgeschakeld, vooral om voldoende bluswater op de locatie te krijgen. Zo'n 60 brandweerlieden met in totaal 20 voertuigen kwamen ter plaatse.

De brandweer riep mensen zelfs op niet naar het natuurgebied te komen. Ook vroegen ze mensen die in het gebied waren om de plek te verlaten, zodat de hulpdiensten de ruimte hadden.

Zandhagedissen gespot ondanks heidebrand

Maandag 22 april werd ik aan de rand van het op 18 april door een heidebrand getroffen deel in de Korte Duinen bij Soest, blij verrast door twee zandhagedissen die met hun groene huid prachtig afstaken tegen de verder zwartgeblakerde omgeving. De bosbrand is snel aangepakt door de brandweer waardoor de omvang van de brandschade relatief beperkt is gebleven tot 4 hectare. Maar er is wel schade door zware brandblusvoertuigen. Dan is het mooi dat ik juist op die plek de eerste zandhagedissen van 2019 zag - twee exemplaren! Ze zaten lekker te zonnen waardoor ik meer dan voldoende gelegenheid kreeg ze te fotograferen.

Pascal Losekoot

In ieder geval twee zandhagedissen hebben de heidebrand op de Soester Duinen op 18 april jl. overleefd; dat stemt hoopvol. (Foto's: Pascal Losekoot)

Resultaten Meetprogramma Reptielen 2018

In 2018 is voor het 25ste opeenvolgende jaar geteld in het kader van het NEM-meetprogramma voor reptielen. Een prachtige mijlpaal voor het langstlopende RAVON-project waaraan tijdens de RAVON-dag in november 2018 de nodige aandacht werd besteed. We ontvingen gegevens van 249 trajecten en zagen gedurende 1.194 bezoeken 9.138 keer een slang of hagedis. Aanmerkelijk minder dan in voorgaande jaren waarin toch altijd ruim 10.000 reptielen werden geteld. Dat er minder reptielen zijn gezien valt echter niet los te zien van het aantal bezoeken, dat lag dit jaar lager dan andere jaren. In 2017 waren er bijvoorbeeld 1.296 bezoeken, 102 bezoeken meer, dan worden er natuurlijk ook meer reptielen gezien. Wel is, net als andere jaren, de zandhagedis het vaakst waargenomen, de gladde slang is met slechts 75 waarnemingen het minst waargenomen reptiel.

Het weer in 2018

Zoals we ons vast allemaal wel herinneren was het weer in 2018 extreem: extreem warm, extreem zonnig en zeer droog (KNMI, 2019). De winter was nog het meest normale seizoen met een zeer zachte januari en een koude februari. Opvallend was de storm van 18 januari, behorende bij de 10 zwaarste stormen sinds 1970. Deze storm zorgde ervoor dat het dak van het Science park in Amsterdam geblazen werd en de RAVON-dependance tijdelijk even dakloos was.

De lente begon laat, maart was koud. April was zeer zacht en nat. Mei was met een gemiddelde temperatuur van 16,4°C de warmste mei in minimaal 300 jaar. De zomer was de warmste sinds 1901 en daarnaast ook zeer droog en zeer zonnig. Er waren liefst twee hittegolven en in het zuiden en zuidoosten was er zelfs een regionale hittegolf van 12 juli t/m 9 augustus, de langste regionale hittegolf ooit, met de grootste warmteproductie ooit! Ook de herfst was zacht, zeer droog en zeer zonnig.

Al met al geen standaard jaar qua weersomstandigheden. Omdat het waarnemen van reptielen nauw samenhangt met de weersomstandigheden, hielden wij ons hart vast wat dit extreme jaar met de resultaten voor het meetprogramma reptielen zou doen. Gedurende 2018 ontvingen we van meerdere waarnemers berichten over de droogte, de hitte en het gebrek aan waarnemingen, er werden vooral weinig juvenielen gezien. Maar waarnemers trokken er ook minder op uit. Begrijpelijk aangezien geschikte omstandigheden waaronder geteld mag worden in 2018 minder voorkwamen.

Hazelworm, *Anguis fragilis*

Nadat er in 2017 een recordaantal hazelwormen werd geteld op de trajecten bleek 2018 een slecht jaar met slechts 239 waarnemingen. De langjarige trend laat een matige toename zien, de laatste 10 jaar is de soort stabiel. De index van 2018 laat echter een duidelijke terugval zien, een gevolg van het geringe aantal waarnemingen. Grote aantallen zijn eigenlijk nergens waargenomen. De beste telling voor deze soort kwam van het Nijenslekerveld (Dr) waar er maximaal 14 werden gezien (was in 2017 nog 28!). Onderlangs de Wageningse Berg (12) en in Einde Gooi (6) waren daarnaast de beste trajecten voor deze soort in 2018.

Hazelworm

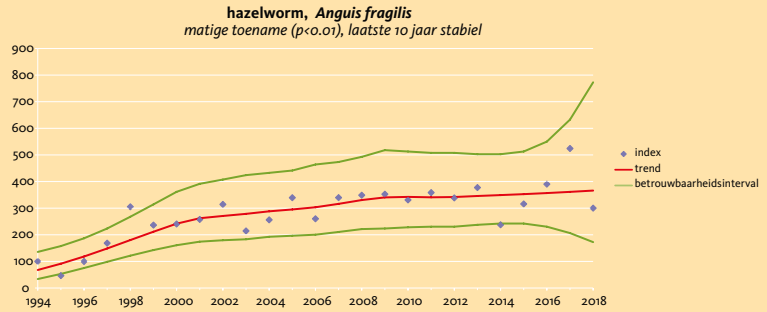

Zandhagedis, *Lacerta agilis*

Natuurlijk was de zandhagedis in 2018 ook weer de vaakst waargenomen soort, maar met 'slechts' 3.322 exemplaren telden we er een stuk minder dan in 2017 toen er nog 4.947 zandhagedissen werden geteld. Wel moet opgemerkt worden dat er door het weer minder bezoeken gebracht zijn aan de trajecten. Dat neemt echter niet weg dat er ook per bezoek minder zandhagedissen werden gezien dan in vorige jaren. Zowel de langjarige trend als de trend over de laatste 10 jaar vertonen een matige toename maar de populatie-omvang van 2018 is de kleinste sinds 2013. Of de zandhagedissen zich nu minder lieten zien of dat er, mogelijk als gevolg van de warmte, meer sterfte was in de populatie is nog onduidelijk.
De beste zandhagedistelling kwam uit het Bergherbosch waar Ineke Schaars op 2 mei liefst 136 exemplaren telde! Ook van de Utrechtse Heuvelrug (102), de Veluwe (58) en de duinen (34) kwamen tellingen met veel waarnemingen.

Zandhagedis

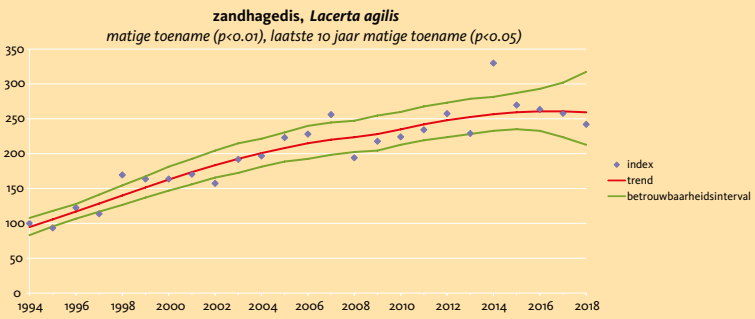

hagedis te vinden is. Per bezoek werden er namelijk meer exemplaren gezien dan in voorgaande jaren. Kan de soort beter met de warmte overweg dan de zandhagedis? Bezoeken met grote aantallen kwamen van de Utrechtse Heuvelrug (50), Het Gooi (47), de Veluwe (31) en de Maashorst (31).

Muurhagedis, *Podarcis muralis*

Ons zeldzaamste reptiel, de muurhagedis, kende in 2018 een topjaar. Nooit eerder was de omvang van de populatie zo groot. Zowel de langjarige trend alsmede de trend over de laatste 10 jaar vertonen een sterke toename. Er werden zelfs aanmerkelijk meer muurhagedissen gezien dan in 2017 (2.623 resp. 2.048) waarmee de muurhagedis eigenlijk de enige soort is die onder de genoemde extreme klimatologische omstandigheden vaker gezien is dan in het voorgaande jaar. Dat moet echter wel in het juiste perspectief gezien worden; de trajecten waarop de soort gevonden kan worden, zijn vaker bezocht dan in 2017. Wel geldt dat er ook per bezoek meer exemplaren zijn gezien, dat maakt het aannemelijk dat de populatie gegroeid is ten opzichte van vorig jaar. Opvallend was de telling van 5 oktober: er werden die dag liefst 398 juveniele muurhagedissen geteld!

Jonge zandhagedis. (Foto: Arnold van Rijsewijk)

Muurhagedis met afgebroken staart. (Foto: Annemarie van Diepenbeek)

Levendbarende hagedis, *Zootoca vivipara*

De omvang van de populatie van de levendbarende hagedis is in 2018 gelukkig weer wat toegenomen. De langjarige trend van het zorgenkindje onder de reptielen vertoont een matige afname maar de laatste 10 jaar is de trend stabiel. Hoewel er in vergelijking met eerdere jaren ook minder levendbarende hagedissen zijn waargenomen in 2018, is het duidelijk dat dat te wijten is aan het lagere aantal bezoeken aan de trajecten waarop de levendbarende

Levendbarende hagedis

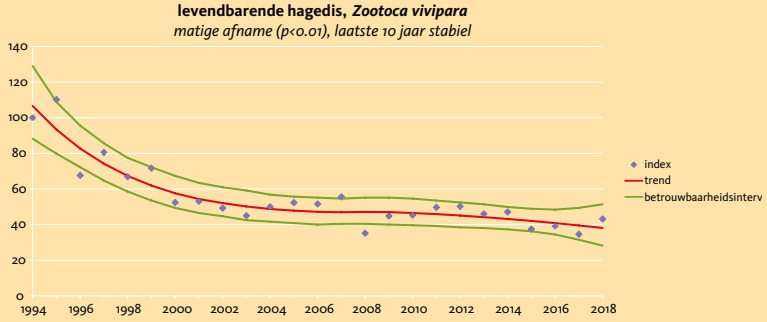

Muurhagedis

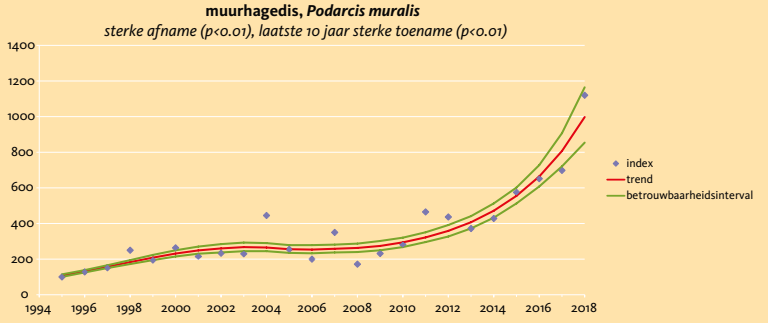

Gladde slang

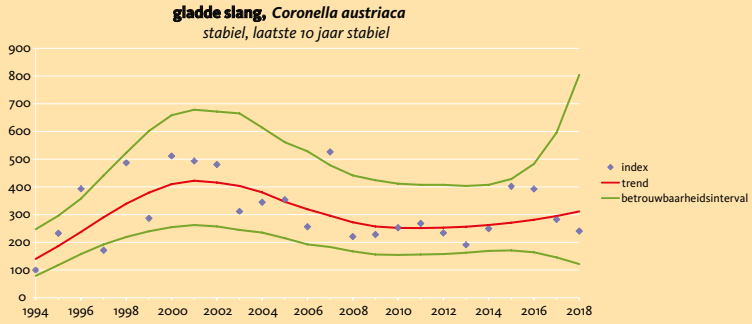

Ringslang

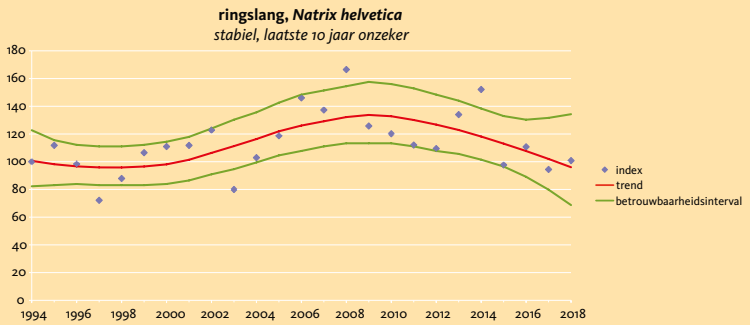

Gladde slang, *Coronella austriaca*
De lastig tel- en vindbare gladde slang is in 2018 slechts 75 keer gezien op de trajecten (in 2017 nog 187 waarnemingen). Zowel de langjarige trend als de trend over de laatste 10 jaar zijn stabiel, maar ook van deze soort lijkt de populatie-omvang wat afgenomen te zijn. In 2018 werden er nergens grote aantallen gezien van deze soort, de beste telling bleef steken op slechts vier exemplaren (Veluwe).

Ringslang, *Natrix helvetica*
Ook deze soort werd minder vaak waargenomen dan in voorgaande jaren, maar ook hier kan dat niet los gezien worden van het kleinere aantal bezoeken aan de trajecten. De langjarige trend is stabiel maar de trend over de laatste 10 jaar is onzeker. Gelukkig werden er ten opzichte van 2017 per bezoek wel wat meer exemplaren gezien, vandaar dat we aannemen dat de populatie toch wat gegroeid is. De beste telling kwam uit het Kuinderbos in de Noordoostpolder waar Gré ter Woord op 13 april 29 ringslangen telde. In Houten werden op 1 augustus heel veel juvenieltjes geteld (40 stuks). Ook Onderlangs de Wageningse berg (28), op het voormalige eiland Marken (17) en het Friese Appelscha (13) werden behoorlijke aantallen ringslangen gezien.

Ringslang. (Foto: Jelger Herder)

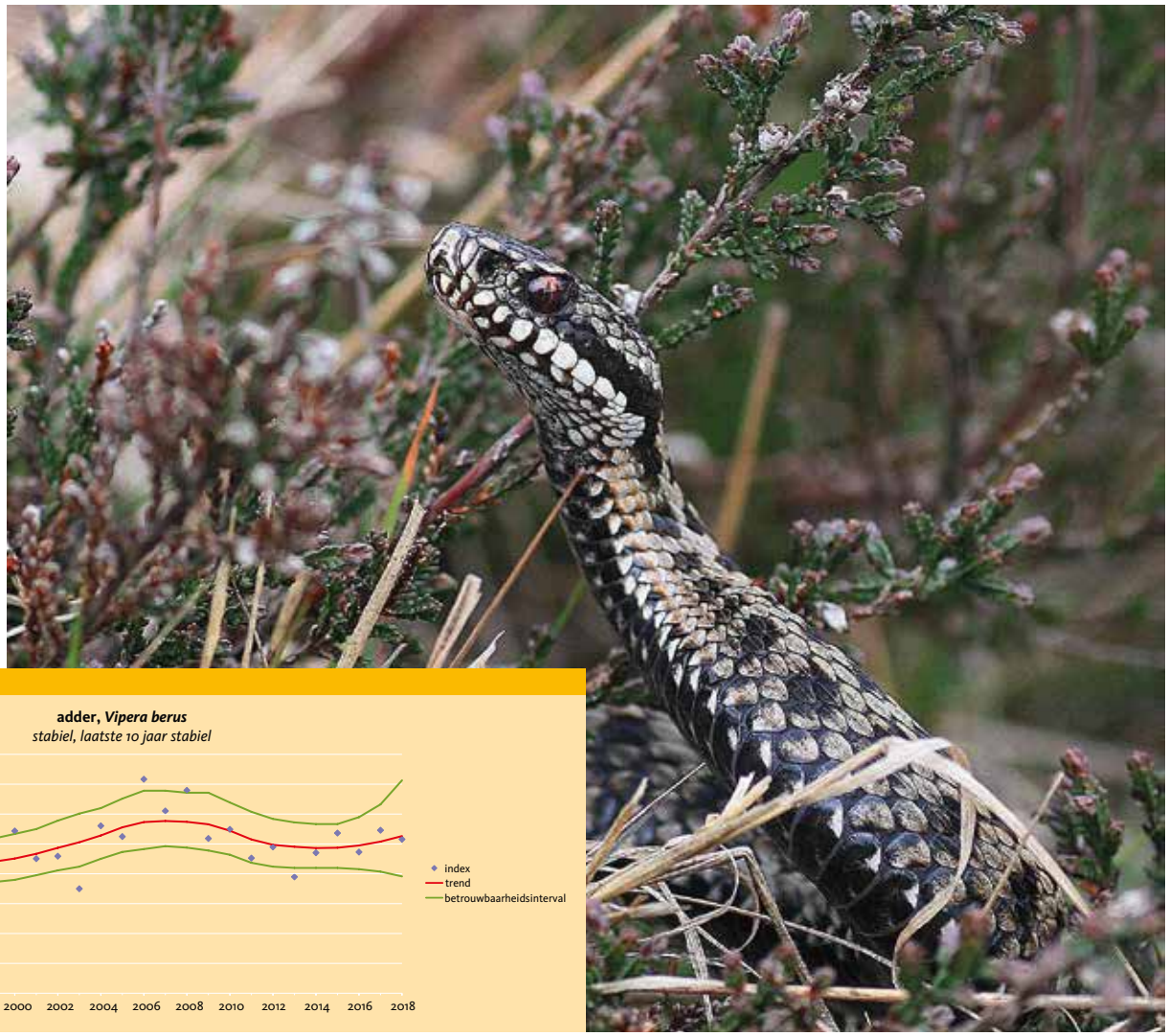

Adder

Adder. (Foto: Arnold van Rijsewijk)

Adder, *Vipera berus*

De adder kende een doorsnee jaar in 2018. De adder werd, ook na correctie voor het kleinere aantal bezoeken aan de trajecten, minder vaak waargenomen dan in 2017. We kunnen daarom zeggen dat de omvang van de populatie ten opzichte van vorig jaar wat afgenomen lijkt te zijn. Dat geldt zowel voor enerzijds de trajecten in het Noorden van het land, Drenthe en Friesland, als anderzijds de trajecten op de Veluwe en die in Overijssel en Limburg. Wel worden er per bezoek in het Noorden wat meer adders gezien dan in de overige gebieden, maar dat is altijd al zo geweest. De langjarige trend en de trend over de laatste 10 jaar zijn stabiel. Grote aantallen werden waargenomen op de trajecten op de Utrechtse Heuvelrug (20), de Engbertsdijksvenen (16), het Drentse Hijkerveld (15) en de Veluwe (11).

Conclusie

De extreme weersomstandigheden zorgden bij vrijwel alle soorten voor minder waarnemingen. Dat valt niet los te zien van ons eigen gedrag. Het weer zorgde er namelijk ook voor dat we er minder op uit gingen om te tellen. Alleen ons zeldzaamste reptiel, de muurhagedis, was een uitzondering op deze regel; er zijn meer exemplaren waargenomen en meer bezoeken gedaan. We zijn erg benieuwd naar de tellingen van 2019. Die kunnen inzicht geven over de vraag wat de oorzaak was van de, ten opzichte van eerdere jaren, lagere aantallen die tijdens de bezoeken in 2018 zijn waargenomen. Was er meer sterfte bij de zandhagedis en de adder? Of lieten ze zich minder zien doordat zonnen toch niet zo nodig was? En hoe zit dat dan bij de levendbarende hagedis?

Veel telplezier op de trajecten in 2019!

Ingo Janssen (RAVON) & Marnix de Zeeuw (CBS)

Grote modderkruipers zonder zweetdruppels

Ik inventariseer al ruim 12,5 jaar grote modderkruipers. Belangrijk werk omdat het om een zeldzame soort gaat die bescherming verdient. Maar ook voor de natuursport, zoals het in de tijd van Jac. P. Thijsse genoemd werd. Dat houdt de mens gezond van geest en leden. Omdat de grote modderkruiper niet makkelijk te vangen is, is er vaak sprake van enige competitie als ik samen met natuursportgenoten op pad ga. Wie vangt de eerste, en daarna wie vangt er het meest? Als er kampioenschappen grote modderkruiper scheppen zouden zijn, dan zou ik waarschijnlijk hoge ogen gooien. Recentelijk kreeg ik hiervoor erkenning van mijn RAVON-collega's in de vorm van een meer dan levensgrote historische afbeelding van de soort.

In de loop der jaren heb ik mijn scheptechniek steeds meer verfijnd. Mijn geheim, hoe minder modder in het net hoe beter. En natuurlijk visualiseren. Ik waan mij een purperreiger die langs de oever speurt. Op geschikte plekken zet ik mijn net strategisch neer, en jaag aanwezige grote modderkruipers vanuit het riet met mijn voeten naar het net. Beginnende natuursporters zie ik vaak zeulen met netten vol modder, zoals ook ik in mijn jonge jaren deed. Af en toe hebben ze er dan eentje, terwijl ik dan al weer een eind verder ben en nummer drie of vier noteer. En dat zonder een natte rug en zere schouderpezen.

Met het nieuwe grote Lion landingsnet 100 meter gevist (methode: net aan de rietrand neerzetten en door de vegetatie vissen) en 7 grote modderkruipers gevangen zonder zweetdruppels. Overige gevangen soorten: baars, driedoornige stekelbaars en ruisvoorn.
(Foto's: Jan Kranenbarg)

Maar als natuursporter dien je jezelf te blijven ontwikkelen en natuurlijk de concurrentie voor te blijven....

Schepnet 2.0. Eventueel ook bruikbaar voor vangen van eigen kinderen. (Foto: Jan Kranenbarg)

Vandaar dat ik recentelijk een nieuw schepnet heb aangeschaft. Super licht, inklapbaar, gemaakt van visvriendelijk netmateriaal en ietsje groter dan mijn oude net. Onlangs heb ik de proef op de som genomen door een traject van circa 100 meter, waar ik de week ervoor twee dieren ving, nogmaals te bemonsteren. Het resultaat mocht er wezen, deze keer ving ik er zeven.

Voor mijn collegascheppers de volgend spreuk:
"*Vang je de grote modderkruiper niet,*
blijf uit de modder en kies voor het riet".

Jan Kranenbarg

Knakvissen

Met name in droge jaren met lage waterstanden worden veel dode alen en soms ook zeeprikken en andere vissoorten zoals meervallen aangetroffen op strandjes van de grote Nederlandse rivieren. Vaak zijn de dieren geknakt of doormidden gesneden. De oorzaak hiervan is nog onduidelijk. Een hypothese is dat de dieren verwond worden door scheepsschroeven, maar ook stroomopwaarts gelegen waterkrachtcentrales kunnen de oorzaak zijn.
RAVON is samen met Sportvisserij Nederland daarom een onderzoek gestart om de oorzaak van de sterfte en de relatie met factoren als rivierafvoer, rivierlocatie en scheepvaartintensiteit in beeld te brengen. Mocht je komend jaar dode vissen aantreffen geef die dan, bij voorkeur voorzien van een foto, door via **telmee.nl** of **waarneming.nl**.

Knakaal op een waalstrandje nabij Nijmegen. (Foto: Kris Joosten)

Dode zeeprikken worden doorgaans in de periode mei-juni aangetroffen. Dode alen kunnen het hele jaar worden aangetroffen.

Klimmen sommige populaties adders vaker dan andere? (Foto: Stephan Sneijder)

Klimmende adder

Klimmen sommige populaties adders vaker dan andere? Dat vraag Stephan Sneijder zich af. Jaarlijks maakt hij in de voorjaarsvakantie een uitje met zijn twee zonen, Sam (10) en Tijn (9), om te fotograferen. Ze komen dan altijd wel op enkele plaatsen waar slangen te zien zijn, zoals dit jaar in het Bargerveen. In dit gebied heeft hij al twee keer een klimmende adder gezien, in andere gebieden nog nooit.
Wie het weet mag het zeggen...

Tekenbestrijding

Half mei legde Hans Jochems op Facebook een vraag voor aan de leden van de Nederlandse Veldherpetologie. Hij had op dinsdag 7 mei weer een mannetje zandhagedis gefilmd en zag tijdens het filmen een mier op de flank. Bij het bekijken van de beelden leek het erop dat de mier een teek aan het verwijderen was, en Hans vraagt zich af of dit een bekend fenomeen is.

Op de website **nlmieren.nl** is een artikel verschenen van Peter Boer met als titel 'Mieren als tekenbestrijders?', een onderzoek gebaseerd op eigen experimenten met levende schapenteken en (rode bos) mieren. Samenvattend bleek dat mieren in het algemeen weinig belangstelling voor teken hebben. Slechts twee keer zag hij een rode bosmier een teek pakken en er mee weglopen.

Teken op hagedissen zijn natuurlijk van een andere orde. Dus zijn wij als redactie ook benieuwd of er meer waarnemingen gedaan zijn van mieren die een hagedissenteek proberen te verwijderen.
Geef dit door aan **redactie@ravon.nl**

Verwijdert deze mier een hagedissenteek? (Foto: Hans Jochems)

De Groene Grens

Excursieverslag

Op zaterdag 4 mei is RAVON, in samenwerking met Stichting Mooi Binnenveld, op bezoek geweest bij het natuurontwikkelingsgebied De Groene Grens, gelegen tussen Ede en Veenendaal.

In de ruimere omgeving (De Hel, Blauwe Hel, Binnenveldse Hooilanden en stroomgebied van De Grift) is de aanwezigheid van grote modderkruiper bekend. Veelal gaat het om kleine relictpopulaties, achtergebleven na het beteugelen van de vroegere overstromingsvlakten. In het gebied zijn veel werkzaamheden gepland. Het gaat onder meer om woningbouw aan de kant van Veenendaal, gecombineerd met natuurontwikkeling bij de Groene Grens, en herinrichting van 300 hectare natuurgebied in de Binnenveldse Hooilanden.

De Groene Grens bestaat uit meerdere deelgebieden, waarvan het noordelijk en zuidelijk deel tussen 2012 en 2015 zijn ingericht. Op korte termijn wordt ook het middendeel ingericht. Uit de omgeving zijn naast grote modderkruiper ook bittervoorn, kleine modderkruiper, poelkikker en heikikker bekend. Vanuit het onderzoeksgebied waren nog geen waarnemingen van grote modderkruiper bekend in de NDFF, maar er gingen wel verhalen rond dat de soort er zou voorkomen.

Excursiedeelnemers in actie in het noordelijk deelgebied van De Groene Grens. (Foto: Rémon ter Harmsel)

Gewapend met schepnetten en waadpakken, verzamelden ongeveer 10 fanatiekelingen zich om 10.00 uur bij het zuidelijk deel van het plangebied, waar de Nieuwe Wetering van oost naar west door het gebied loopt. Hier vingen we een aantal riviergrondels, bittervoorns, kleine modderkruipers, larven van gewone pad en jonge snoek. Langs een kleine overstort in een diepere put werden nog eens veel bittervoorns en een aantal marmer- en zwartbekgrondels gevangen. De potentie voor grote modderkruiper was gezien de beperkte mate van verlanding en nog weinige submerse vegetatie beperkt, maar enkele jaren rijping zal de geschiktheid zeker ten goede komen.

Vervolgens verplaatsen we ons naar het noordelijk onderzoeksgebied, waar een oude watergang ons nieuwe doelwit was. Al vrij snel vingen we hier een subadulte grote modderkruiper van zo'n 8 cm; een dier dat vorig jaar geboren is. Met hernieuwde moed werd er verder geschept, tot er uiteindelijk 16 grote modderkruipers gevangen waren, allemaal van dezelfde lengteklasse. Grotere dieren zijn helaas niet gevangen, dus het is mogelijk dat de gevangen dieren zijn uitgespoeld van een traject verder stroomopwaarts.

Al met al een geslaagde excursie, die in één keer de grote modderkruiper in dit deelgebied op de kaart heeft gezet. Met de herinrichting kan er dan rekening gehouden worden met de soort, zodat hier hopelijk in de toekomst een robuustere populatie ontstaat.

Rémon ter Harmsel

Met één excursie is de grote modderkruiper in het noordelijk deelgebied van De Groene Grens weer op de kaart gezet. (Foto: Thomas Kroon)

Zuiderzeekrabje in haven Leiden

In de Leidse Havenwijk werd op 19 april jl. voor de derde keer, sinds het KNNV Project Vissenmonitoring startte, een Zuiderzeekrabje (*Rhithropanopeus harrisii*) gevonden – dit maal in een opgevist tosti-ijzer! Dat de jonge vissenmonitors Ygge en Feline (10 en 11 jaar) deze kleine grachtbewoner spotten (de maximale schildlengte is 2,3 cm), is mede te danken aan de diverse vissenmonitoringsexcursies waaraan ze de afgelopen vijf jaar hebben meegedaan. Zij konden dan ook direct aan hun toegesnelde ouders uitleggen: "*Dit krabbetje, zit graag in brak water, dus onder een zoutkist waaruit zout sijpelt, want daar is het zoete water brak geworden.*" *En op de vraag: 'man of vrouw?'* riep Ygge: "*Man! Want hij heeft een vuurtorentje op zijn buik! En we noemen hem Tosti.*"

Tosti, het mannelijke Zuiderzeekrabbetje uit 2019.

Ygge en Feline met 'Tosti', het door hen gevonden Zuiderzeekrabbetje (in de witte schelp).

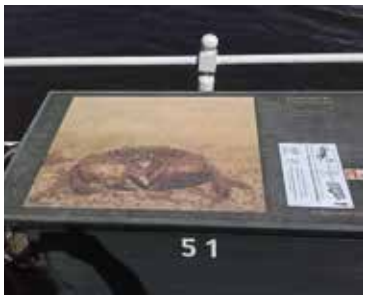

Toen ik in 2010 het eerste exemplaar ontdekte, vroeg ik Naturalis om hulp bij de determinatie. Dat instituut was dólblij met de toendertijd allereerste waarneming in Leiden. Dit van oorsprong Amerikaanse mini-krabbetje is dan wel geen RAVON-dier, de telmethodes waarmee ze worden gevonden (3 exemplaren in 9 jaar) gebruiken we wél regelmatig voor het vissenmonitoren in de Leidse binnenstad: de eerste twee krabjes zaten op het kattenklimtouw en 'Tosti' werd gevonden met behulp van de grofvuilvismethode. Het kattenklimtouw biedt met zijn gedeeltelijke ligging onder het oppervlak ook een prima substraat voor andere kleine grachtbewoners, zoals rivierdonderpadden en hun favoriete voedsel: vlokreeften.

In 2015 plaatsten we een foto van de Zuiderzeekrab op de zoutkist die boven de vindlocatie staat. De educatieve zoutkistenroute in de Havenwijk was onderdeel van de met een Gouden Zwaluw bekroonde tentoonstelling 'Blik onder water in Leiden', die samen met onder andere RAVON en de gemeente Leiden was opgezet. De route wordt nog steeds uitgebreid en is bedoeld om bewoners en passanten kennis te laten maken met het gevarieerde leven in en om de blauwe stadsnatuur (zie ook RAVON 38, december 2018).
Omdat we het Zuiderzeekrabje na 2012 echter nooit meer tegen kwamen op onze rondes, werd tijdens een zoutkistrevisie in 2018 de krabbenfoto vervangen door de gevlekte Amerikaanse rivierkreeft (*Orconectes limosus*). Deze kreeften worden net als hun rode kompaan (*Procambarus clarkii*) op steeds meer plekken door oplettende Leidenaars gezien, en mocht daarom op de eerste rang.
Er zijn gelukkig nog zoutkisten genoeg in Leiden, dus misschien verhuizen we de gevlekte Amerikaan gewoon, en krijgt 'Tosti' zijn oude plekje weer terug: dat zouden Feline en Ygge heel gaaf vinden!

Aaf Verkade
Projectleider Vissenmonitoring, KNNV afdeling Leiden e.o.

Zuiderzeekrabbetje en vlokreeft op kattenklimtouw, 2010.

In Memoriam Thea Spruijt

In het Paasweekend 2019 hebben we veel te vroeg afscheid genomen van Thea Spruijt (62), natuurliefhebber, -beschermer en –kenner in hart en nieren.

Haar passie voor natuur kwam al vroeg tot zijn recht toen ze zich als 16-jarige aansloot bij de Nederlandse Jeugdbond voor Natuurstudie (NJN). Planten kregen al snel haar bijzondere interesse, want "*vogels vond ik minder geschikt, want die vlogen voor mij te hard weg en ik kon slecht tegen vroeg opstaan. Mossen vond ik te klein.*" Hoewel planten haar grote passie waren, keek ze ook graag naar andere soortgroepen, zoals amfibieën. Dat ze biologie ging studeren en vervolgens aan de slag kon als ecoloog bij Provincie Noord-Holland, zal niemand verbazen.

Thea was inofficieel beschermvrouwe van de flora van het Noord-Hollands duingebied en heeft van 1989 tot 2018 de monitoring en bescherming hiervan op zich genomen. Met name zeer zeldzame en bijzondere plantensoorten zoals Piramidezenegroen, Kruisbladgentiaan, Veldgentiaan, Stofzaad, Hondskruid en Harlekijn konden op extra aandacht rekenen. Voor het plantenwerk was ze van maart tot november buiten te vinden, en kreeg ze in de jaren '90 van beheerder PWN een struinvergunning waarmee ze altijd van de paden af mocht, behalve op drukke zondagen.

Thea tijdens de RAVON-dag in 2010 in de Padden.nu-stand. (Foto: Arthur de Bruin)

Zoals Thea is er geen tweede. Met haar overlijden hebben we een bijzonder, leuk, vriendelijk en hartelijk natuurmens verloren. (Foto: Ton Witsiers)

Haar enthousiasme voor "haar mooie duin" kende geen grenzen. Ze wilde graag alles vertellen en laten zien. Zo heeft ze middels excursies voor selecte groepjes vele zeldzaamheden getoond. Vooral mensen van naam en faam konden altijd op haar rekenen, als ze een beroep op haar deden. Met Jeanette den Herder vormde ze in 2016 het districtsteam in FLORON district Noord-Holland Midden. In de inventarisatie-excursies die ze samen organiseerden werd ruimschoots tijd en ruimte ingelast voor extra uitleg en samen determineren. Zoals evengoed weinig mensen zal verbazen, werd ze in 2011 benoemd tot FLORON-vrijwilliger van het jaar.

Naast haar werk voor de planten zette ze zich ook met volle overgave in voor de bescherming van amfibieën tijdens de voorjaarstrek. Als coördinator van de paddenwerkgroep Castricum-Bakkum hielp ze, samen met anderen, vele duizenden padden, kikkers en salamanders veilig naar de overkant. Vanaf het begin van het landelijke project **Padden.nu** was Thea nauw betrokken. Ze nam deel in de begeleidingscommissie, hielp mensen op weg op de website en heeft op verschillende evenementen de stand van Padden.nu bemand.

Ze was erg bevlogen en onderzoekend. Zo heeft ze padden bij het overzetten stuk voor stuk gewogen omdat daar weinig over bekend was. Ook heeft ze een grote bijdrage geleverd bij het onderzoek naar de effectiviteit van de paddentunnels.

Zoals Thea is er geen tweede. Met haar overlijden hebben we een bijzonder, leuk, vriendelijk en hartelijk natuurmens verloren.

Leonie Tijsma, Jeanette den Herder & Jelger Herder

(Foto: Ton Witsiers)

Een groentje liep een blauwtje

In een donkere nacht (25 april) trok luid geroep de aandacht. Al zoekende viel het licht van de schijnwerper op een wel heel zeldzaam duo: een mannelijke gewone pad met op zijn rug een mannelijke boomkikker. Eerst in, even later buiten het voortplantingswater. Getuige de wijze van vocalisatie (afweerroep) en het gebruik van de achterpoten (schoppend), leek de gewone pad overtuigend van zijn groene 'rugzakje' af te willen. Die hield diens huid echter stevig in zijn knuistjes.

Na raadplegen van vele onderzoeken waren de gerezen vraagtekens niet verdwenen. Was het vertoond gedrag seksueel gerelateerd of een uiting van overheersing? Voor dat laatste, dominantie genoemd, is een relatie tussen individuen, elkaar langer kennen, nodig. Was dat nu het geval? Ging het over sterke en minder sterke persoonlijkheden? Of juist over frustratie door gebrek aan een/de juiste partner? Of erger, een geval #metoo? Of was voor de Boomkikker de keuze voor plaatsnemen op de rug van de pad vanuit een vorm van transport? Omgeving dicteert gedrag. Kon in het geval van bewuste partnerkeuze de hoeveelheid aanwezige mannen van invloed zijn? Is het gedrag genetisch bepaald, misschien zelfs alleen geografisch bepaald, vele miljoenen jaren geleden? Had de Boomkikker zich wellicht vergist? Of de Gewone pad en viel die bij nader inzien toch niet voor de charmes van zijn 'opzitter'? In de genen... homofilie?

Als dierfotograaf met gedragsbiologische inslag betekent het talloze uren observeren, verwondering, genieten. Dit unieke amfibieënpaar in de voortplantingstijd droeg daar absoluut aan bij. Hoe interessant was dit! (Foto: Ingrid den Boer)

Echte liefde, speelde de pad 'hard to get'? Liep een bruintje doelbewust een groentje. Waarom niet?

Ingrid den Boer

Late voortplanting gewone pad

Dit paartje gewone pad was op 19 mei nog met de voortplanting bezig in een tuin in het Bakhuisbos bij Heerde. Fenologisch gezien aan de late kant.
(Foto: Jenneke Kamphuis)

Op 1 mei waren 3 paddenstelletjes in het Gortelse Bos nog bezig met de eiafzet in een minuscule zoelplek. In het Gortelse Bos (onderdeel van de Koninklijke Houtvesterij Het Loo) zijn veel van dit soort zoelplekken en ook enkele grotere en diepere (leem)kuilen. Het water blijft er vaak lang in staan, maar of de paddenlarven het zullen redden is de vraag.
(Foto: Harry van Diepen)

Herkenning van wolvensporen

Wolven duiken steeds meer op in Nederland en vertonen op de Veluwe zelfs al territoriaal gedrag. Het dier zelf zien zal niet zo snel gebeuren; daarvoor zijn ze te schuw. Maar de kans om sporen van wolven te vinden wordt snel groter.

Liefhebbers van reptielen, amfibieën en vissen zijn vaak in het veld en bezoeken geregeld natuurgebieden. Tijdens het afspeuren van een zandpad voor hagedissen of op weg naar een poel of ven, kan je oog ook zo maar op een wolvenspoor vallen. Maar hoe herken je die zo snel? De tabel hiernaast geeft een overzicht. Vind je een spoor, maak dan foto's en meld dit zo snel mogelijk op: **www.wolveninnederland.nl/wolf-gezien**. Hier kun je ook jouw foto's uploaden.

Glenn Lelieveld Zoogdiervereniging

Prooi (vaak moeflon, ree, hert of zwijn)	Gedood met keelbeet. Borstkast en buikholte geopend. Magen en darmen liggen ernaast. Hart, lever en borstbeen gegeten. Vel netjes afgestroopt. Ribben afgekloven en vaak opgegeten. Hals, kop en vaak ook poten intact. Kleinere prooien worden geheel opgegeten.
Pootafdruk	Langwerpig/ovaal en gelijkmatig gevormd. Voorpoten minimaal 8 cm lang, meestal 8,5-10 cm lang. Voorpoten meestal 1 cm langer dan breed en 1 cm langer dan de achterpoten. Nagels duidelijk afgedrukt en lang. Tenen verder uit elkaar dan bij hond.
Spoor	Vaak in gesnoerde draf. Afdruk van de achterpoot dan in die van de voorpoot. Afstand tussen twee dubbele afdrukken circa 50-70 cm en tussen twee afdrukken van hetzelfde potenpaar 1,1-1,5 m. Langdurig rechtdoor zonder uitstapjes naar links of rechts. Weinig wisseling van tred.
Keutels	Meer dan 2,5 cm dik en 20 cm lang, bevatten stukken bot, hoefjes en haren van wilde prooidieren. Verse keutels zijn zwart, oudere grijs tot wit en zeer oude slechts "haren en bot".
Locatie keutels	Vaak midden op pad of kruising. Of op markante plekken.

Tabel. Herkenning van wolvensporen.

Prent van een wolf.
(Foto: Dick Klees, Studio Wolverine)

Keutel van een wolf met haar van wild zwijn.
(Foto: Leo Linnartz, ARK)

Activiteitenoverzicht

Datum	Aanvang	Locatie	Titel
24-08-2019	14.00 u	Montferland	Reptielenexcursie
14-09-2019	14.00 u	Liemers	Visexcursie
21-09-2019	14.00 u	Elst (Gld)	Vis- en amfibieënexcursie
27 tot 29-09-2019		Zuid-Hollandse Delta	RAVON-Vissenweekend
09-11-2019	09.30 u	Nijmegen	RAVON-dag

Er zullen de komende maanden weer veel excursies en andere activiteiten gepland worden: kijk voor actuele informatie op de activiteitenpagina op de RAVON website!
Wilt u uw activiteit(en) opnemen in deze nieuwsbrief, geef dit dan door aan de redactie: k.joosten@ravon.nl

Uit de validatiefabriek

Schijn bedriegt!

Muurhagedissen die door het hele land opduiken; het is bijna geen verrassing meer. In Schubben & Slijm nr. 38 (december 2018) is hierover een kort artikel opgenomen, met daarbij de oproep om nieuwe vindplaatsen door te geven. In RAVON 73 (juni 2019) werd een nieuwe vindplaats beschreven in Walcheren, Zeeland, op de muren van Fort Rammekens. Op 16 mei jl. zijn hier dieren waargenomen door Kees Musters (KNNV Walcheren) en Karel Leeftink (Staatsbosbeheer).

Waarnemingen van soorten buiten hun normale verspreidingsgebied, komen al snel voorbij in de diverse validatieportalen (Waarneming.nl/NDFF). De foto rechtsboven werd door Karel Leeftink geüpload op waarneming.nl bij zijn vondst. De foto was niet haarscherp, en op het eerste gezicht werd door ons validatieteam gedacht aan een zonnend vrouwtje levendbarende hagedis. Ook deze soort gaat immers wel eens de hoogte in om te zonnen en komt op Walcheren voor. Ook de lichaamsbouw en de op het oog stompe kop deden ons in eerste instantie, met de nodige twijfel, neigen naar levendbarende hagedis.

Gelukkig had ook Kees Musters zijn waarneming gedocumenteerd en deze geüpload in de NDFF. Aan de vorm van de stenen en begroeiing daaromheen, was te zien dat de foto van hetzelfde dier was, hoewel het net in een andere positie was gaan zitten. Deze foto, in hogere resolutie en van dichterbij, liet er geen twijfel over bestaan; met de spitse en afgeplatte kop en lange poten en tenen, keken we wel degelijk naar een muurhagedis. **Schijn bedriegt!**

Al met al een zeer nuttige waarneming van wederom een nieuwe vindplaats van muurhagedis (in het 'uitzet-archief' van de muurhagedis zijn inmiddels 58 locaties opgenomen) en een goede oefening om altijd scherp te blijven bij de validatie. Gebruik dus vooral foto's om waarnemingen te documenteren!

Rémon ter Harmsel

De foto van Karel Leeftink waarbij eerst gedacht werd aan een levendbarende hagedis.

De foto van Kees Musters van hetzelfde dier waarop duidelijk te zien is dat het om een muurhagedis gaat.

Early Warning System ziektes en verwondingen

Al vele jaren krijgen we meldingen van ziek ogende reptielen of amfibieën, van kleurafwijkingen, van verwondingen en van dode dieren. Al deze meldingen zijn zeer waardevol en we willen alle melders en inzenders van hun vondsten dan ook hartelijk bedanken.

Omdat ook amfibieën en reptielen niet het eeuwige leven hebben, lijkt het soms futiel om een dood of gewond dier te melden. Het is echter zo dat we, door alle meldingen over meerdere jaren in een bestand te zetten, patronen kunnen gaan herkennen. Hierdoor kan het zijn dat een bepaalde verwonding, of kleurafwijking opeens duidelijk meer in een bepaalde regio voorkomt dan elders.

Signaleringsfunctie

Dit soort observaties biedt nieuwe inzichten en heeft een belangrijke signaleringsfunctie binnen het ziektekundig onderzoek. Nieuwe ziekteverwekkers kunnen onopvallend geïntroduceerd worden in een populatie.

Het ultieme voorbeeld is hierbij de introductie van een voorheen onbekende schimmel *Batrachochytrium salamandrivorans* (*Bsal*) in een populatie vuursalamanders in Limburg. Door foto's en meldingen van de monitorders werd duidelijk dat er een groot probleem speelde.

De paddenwerkgroep in Amerongen maakt al 7 jaar op een rij melding van een opvallende verwonding van padden die worden overgezet! Deze meldingen komen ook van andere locaties, maar opvallend in Amerongen is de lange periode waarin deze letsels consequent worden gevonden.

Verwerking meldingen

Het aantal meldingen dat de afgelopen jaren is binnen gekomen bij RAVON is groot. We zijn nu begonnen om alle meldingen uit de verschillende mailboxen en bestanden samen te voegen zodat we één duidelijk overzicht hebben en

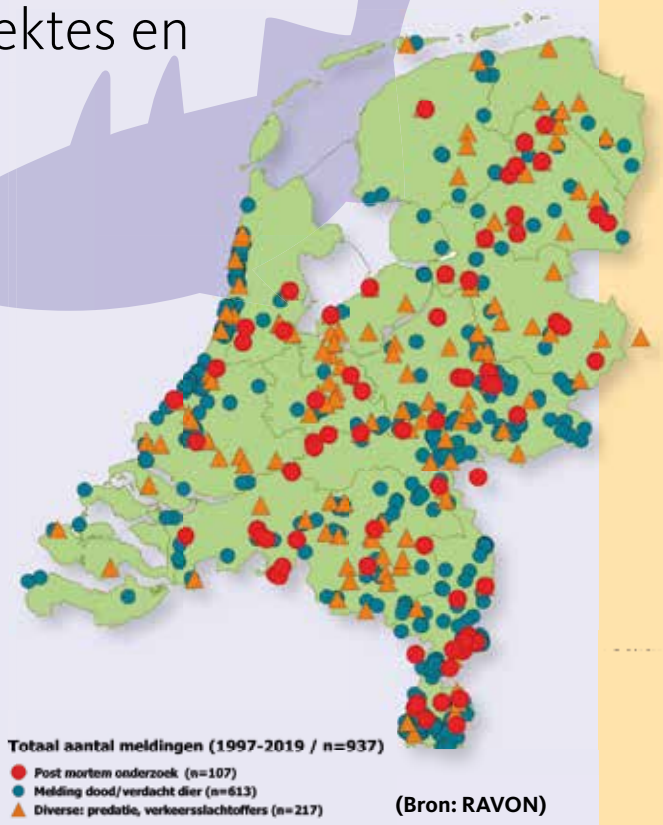

(Bron: RAVON)

de patronen en verspreiding van bepaalde ziekteverwekkers of letsels goed kunnen zien en zo patronen en problemen kunnen ontdekken (zie kaart). De database is nog niet compleet.

Zodra we ons bestand klaar hebben zullen we de resultaten in Schubben & Slijm melden.

We vragen iedereen om vooral alle opvallende zaken te blijven melden, liefst vergezeld van goede foto's naar ziektes@ravon.nl.

Annemarieke Spitzen, Tariq Stark & Maarten Gilbert (RAVON)
Marita Flikkema (Paddenwerkgroep Amerongen)

Melding opvallende verwondingen bij padden. (Foto's: Paddenwerkgroep Amerongen)